

O‘ZBEK MILLIY RAQS SAN‘ATI QIROLICHASI - MUKARRAMA TURG‘UNBOYEVA

Xojimatov Azimjon

Farg‘ona Davlat universiteti “San‘atshunoslik” fakulteti “Vokal va cholg‘u ijrochiligi” kafedrası o‘qituvchisi

Muhammadjonova Mohinur

*Farg‘ona davlat universiteti “San‘atshunoslik” fakulteti “Musiqqa ta‘limi” yo‘nalishi
1-bosqich talabasi*

ARTICLE INFO.

Kalit so‘zlar: raqs, baletmeyster, xoreografiya, raqs ansambli, opera, kompozitsiya, partiya.

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘zbek milliy raqs san‘ati qirolichasi, SSSR xalq artisti, O‘zbekistonning atoqli raqqosasi, baletmeyster Mukarrama Turg‘unboyeva hayoti va ijod yo‘li haqida so‘z boradi.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2023 LWAB.

Mukarrama Turg‘unboyeva - SSSR xalq artisti, O‘zbekistonning atoqli raqqosasi, Davlat mukofoti laureati, baletmeyster, ommaviy o‘zbek sahna raqsi tashkilotchisi, Davlatda xizmat ko‘rsatgan “Bahor” nomli mashhur xalq raqsi ansamblining asoschisi, Toshkent xoreografiya bilim yurtida ta‘lim beriluvchi “Doira daryo” nomli xoreografiya mahoratini o‘rgatuvchi o‘zbek raqs maktabining tashkiliy mualliflaridan biri.

Mukarram Turg‘unboyeva 1913-yilda Farg‘ona yaqinida, o‘rtahol oilada dunyoga kelgan. Tug‘ilgan kunining aniq sanasini bilolmay, teatrga ishga kirgan kuni, ya‘ni 16-sentabrni o‘zining tug‘ilgan kuni deb hisoblashga qaror qilgan. Keyinroq esa Mukarrama tug‘ilgan kuni uchun bahorning qoq gullagan pallasi – 31-may kunini tanlagan. Otasi kichkinaligidayoq olamdan o‘tgan, onasini eslaydi. U tog‘asini uyida tarbiyala olgan. Mukarrama Turg‘unboyevani kelinoyisining onasi avval xalq maktabida, keyinchalik pedagogika texnikumiga berib o‘qittirgan. Yoshligidan musiqaga ishtiyoqi baland bo‘lgan Mukarrama texnikumdagi bir qancha to‘garaklarga qatnashsada, ashula va raqs to‘garagiga mehri bo‘lakcha edi. To‘garak rahbari Fotima Yo‘ldoshboyeva boshchiligida konsert dasturlarini tuzib, texnikumda har juma kuni konsert berishgan.

1927-yilda Etnografik truppa bilan uchrashuv bo‘ladi. Ular o‘zlarining dasturini namoyish qiladilar. Shunda Tamaraxonim va Zuhur Qobulov Mukarrama va uning o‘rtog‘i Halima Rahimovani teatrda ishlash uchun birga ketishni taklif qiladi. Juda tashvishli paytlar bo‘lgani sabab ular botina olmaganlar. Tamaraxonim «Dilxiroj» raqsini ijro etgan. Qo‘llari hasratli tebranib, ko‘zlarida azaliy chuqur qayg‘u aks etgan bu raqsdan keyin, sho‘x «Usmoniya» marshiga raqsga tushib ketadi. Bundan Mukarrama qattiq ta’sirlanib san‘atkor bo‘lishga qat‘iy ahd qilib, diliga tugib qo‘yadi. 1929-yili Toshmat Qodirov rahbarligidagi to‘garakni Samarqand va Toshkentga gostrolga taklif qilishdi. Gostrolga ketish oldidan “Samarqandga borganda teatrda qolaman”, deb o‘ziga maqsad qilib qo‘yadi va maqsadiga yetadi.

Samarqandga yetib kelib teatrda aktrisa bo'lib yangicha hayot boshlaydi. Nurxon, To'faxon va Tursunoylarning bosqinchilar tomonidan o'ldirilib ketilgani bir tomondan yuragiga havotir solsa, bir tomondan, teatrda aktrisalilik qilgani, qo'shiq va raqs ijro etishi unga dadillik bahsh etar edi. 1927-yil maktabni bitirib, pedagogika texnikumiga o'qishga kirgan, Farg'ona pedagogika bilim yurtida o'qib, havaskorlik to'garagida qatnashgan. 1928-yil konkurs asosida etnografik ansamblga qabul qilingan. 1929-1933-yillarda Mukarrama Turg'unboyeva Muhiddin Qori Yoqubov yordamida Samarqand davlat musiqali teatrining yordamchi guruhiga ishga kirgan, ham aktrisa, ham O'zbek Davlat musiqali teatr studiyasi talabasiga aylanadi. Osiyo, Zebo, Oynisa, Xoljon xola, Asalxon, kabi rollari bilan aktyorlik mahoratini namoyish etgan. Biroq Toshkentni musiqali dramalarda ko'proq raqslar qiziqtirgan. Musiqali teatr studiyasida milliy raqsning atoqli pedagogi Usta Olim Komilov, mohir raqqos va artist Yusuf Qiziq Shakarjonov, farg'onacha xoreografiya bilimdonlari, shuningdek, o'zbek raqsi hamda Yevropacha mumtoz raqs qonun-qoidalari, milliy-sahna va estrada raqsi bo'yicha keng bilimlarni egallagan Tamaraxonim kabi ustozlardan saboq olgan. Usta Olim Komilov va Tamaraxonimning maxsus raqs mashg'ulotlarida qatnashib, milliy raqs asoslarini hamda "Duchava", "Katta o'yin", "Usmoniya", "Sadr", "Ufori soxta" nomli umumiy raqslarni, "Dilxiroj" yakka raqsini o'zlashtirib olib, ijro eta boshlaydi. Keyinroq, Rossiyadagi taniqli baletmeyster va pedagog Konstantin Bek studiyada Yevropa mumtoz raqsidan dars bergan.¹

Mukarrama studiyada solfedjiodan dars bergan pedagog Sayanovning qo'lida qo'shiq kuylashni o'rgangan. Mahoratli bilimlar majmui Mukarramaga milliy raqs harakatlarini o'rganib, nafas olish usullari, mushak-bo'g'imlarning ishlashi kabi ijodiy jarayonning barcha tayyorlov holatlarini yashirishni o'rgandiki, tomoshabinlar tana harakatini ko'rmay, faqat qalb harakatlanishini qabul qilishardi. Shu orada Mukarram Turg'unboyeva musiqali teatr artisti Xoldorov Nizom Xoldorovichga turmushga chiqdi, 1934-yil esa ularning farzandi Xoldorov Telman Nizomovich dunyoga keldi. Mukarrama o'zbek xoreografiyasining oltin fondiga kiritilgan "Tanovar", "Katta o'yin", "Jonon", "Pilla", "Paxta" kabi o'zbek milliy raqsularining asoschisi va ijrochisi hisoblanadi. Uning har bir chiqishi chinakam doston edi. Bu haqda taniqli san'at va madaniyat arboblarning u haqidagi fikrlari ham tasdiqlaydi.

1935-yil Usta Olim va K.Bek bilan hamkorlikda "Paxta" baletini sahnalashtirdi. 1935-yildan o'zi mustaqil raqslar yarata boshlaydi. Bu ish "Gulsara" musiqali dramasidan boshlangan. 1937-yil Usta Olim Komilov bilan birga "Gulsara", "Farhod va Shirin" spektakllariga raqslar sahnalashtiradi. 1937-yil Moskvada bo'lib o'tgan o'zbek san'ati dekadasi qatnashib, raqqosa va baletmeyster sifatida yuqori baho oladi.²

1939-yildan Navoiy nomidagi opera va balet teatrda ishlaydi. Balet bo'yicha A. Tomskiy, I. Arbatov, V. Gubskaya, P. Yorkinlardan ta'lim oladi.

"Shohida" baletini sahnalashtirib, o'zi bosh rolni ijro etadi. Gulandom, Oqbilak, Zarema, hind vakilasi kabi obrazlarni yaratishda Turg'unboyeva yevropa baleti usullaridan ijodiy foydalandi. Bir qator operalarda baletmeysterlik qildi. Ikkinchi jahon urushi yillarida konsert brigadalari bilan Zakavkazye frontlarida bo'ldi. Yakka va umumiy raqslar yaratdi: "Uyg'urcha raqs", "Jonon", "Rohat", "Raqqosa", "Tanavor", "Nog'ora", "Buxorocho", "Gulsara" va boshqa 1947-yil Usta Olim bilan Tamaraxonimning "Doira darsi"ni qayta tiklaydi. "Dilbar", "Andijon polkasi", "Pilla" raqsularini yaratadi. "Toxir va Zuxra", "Gulsara" operalariga baletmeysterlik qiladi. 1951-1959-yillarda Moskvada bo'lib o'tgan o'zbek adabiyoti va san'ati dekadasi qatnashgan. P.Yorkin bilan birgalikda "Ozoda chehra" baletini sahnalashtiradi.

Turg'unboyeva 1950-yillarning boshlariga kelib, O'zbekistonning eng mashhur raqqosasi va yetakchi baletmeysteri darajasiga ko'tariladi. Yakka raqsularning mohir ijrochisi, ommaviy o'zbek raqsularining

¹ Mayya Merkel, Mukarrama opa i sorok krasavets, Moskva, 1980.

² E.Sayitova, N.Abraykulova "Xoreografiya va raqs san'ati asoslari" T.2005

ijodkori sifatida taniladi. Uygʻur, tojik, hind, afgʻon, moʻgʻul, koreys xalqlari raqslari asosida oʻziga xos sahnaviy raqslar sahnalashtiradi. Raqs sanʼatida erishgan yutuqlarini Xitoy, Koreya, Albaniya, Italiya, Avstriya, Afgʻoniston, Hindiston, Kombodja, Tailand mamlakatlarida namoyish etadi. Ayniqsa, u tayyorlagan dastur, Q.Mirkarimova, F.Kaydani, T.Yunusova raqslari hamda Turgʻunboyeva ijrosidagi “Tanavor”, “Jonon”, “Andijon polkasi” chet el tomoshabinlarida chuqur taassurot qoldiradi.

1955-yil Turgʻunboyeva oʻzi pedagoglik qilgan Toshkent xoreografiya bilim yurti qizlaridan 12 tasini ajratib olib, raqqosa qizlar guruhini tashkil qiladi. 1957-yil Mukarrama Turgʻunboyeva “Bahor” milliy raqs ansamblini yaratadi.

Bahor ansambli ijrochilarining asosini Toshkent Xoreografiya bilim yurtini tamomlagan qizlar va Toshkent davlat konservatoriyasi, Oʻzbekiston musiqa maktablarini tugatgan joʻrnavor sozanda, xonandalar tashkil etadi. U Ansambl uchun 15 ta konsert dasturini tuzdi. “Bahor”, “Ufori sanam”, “Qoʻgʻirchoq”, “Fargʻona ruboyisi”, “Oʻynasin”, “Munojot”, “Oʻzbek vals”, “Gulnoz”, “Aylanma”, “Beshqarsak”, “Gʻayratli qiz”, “Yetti goʻzal”, “Toshkent piyolasi”, “Shabadalar”, “Ey, shoʻx jonon”, “Alyor”, “Qari navo”, “Bayot”, “Zang”, “Shoʻx qiz”, “Xorazmcha”, “Paxta”, “Katta oʻyin”, “Uchrashuv”, “Lazgi”, “Dildor”, “Jonon”, “Dilbar” kabi umumiy, yakkaxon va duet raqslar yaratdi.³ 1957-yil ansambl Jahon yoshlari va studentlari festivalining oltin medalini olishga muvaffaq boʻldi. 1960-yil “Bahor” ansambliga Davlat ansambli maqomi berilishi munosabati bilan Turgʻunboyeva ansamblni iqtidorli yosh raqqosalar bilan mustahkamlab borish, ularning mahoratini oshirish, yangi raqs va raqs dasturlarini yaratish, badiiy saviyani hamisha baland ushlab turish, gostrol safarlarini yuqori darajada oʻtkazish, shu maqsadda oʻzbek raqs merosini oʻrganish, jahon xalqlari raqslarini sahnalashtirish masalalari bilan umrining oxirigacha shugʻullanib keldi. Ansambl bilan Germaniya, Shvetsiya, Vengriya, Chexoslovakiya, Polsha, Misr kabi mamlakatlarda gostrolida boʻlgan. Uning oʻquvchilari orasida Izmaylova, Mirkarimova, Gulnora Mavayeva, Raʼno Nizomova, Valentina Romanova, Tamara Yunusova, Ravshanoy Sharipova, Maʼmura Ergasheva, Nasiba Madrahimova, Oʻgʻiloy Muhammedova kabi yetuk sanʼatkorlar vujudga kelgan. Ansambl Moskvada boʻlib oʻtgan jahon yoshlari va talabalari 6-festivali, Leypsigda oʻtkazilgan xalq raqslari 8-festivali laureati boʻlgan.⁴

Mukarrama Turgʻunboyeva 1978-yil 26-noyabr kuni vafot etgan. Toshkent shahridagi Chigʻatoy qabristoniga dafn etilgan. “Oʻzbekraqs” milliy raqs birlashmasiga, Toshkent koʻchalaridan biriga Turgʻunboyeva nomi berilgan. Turgʻunboyeva hayoti va ijodiga bagʻishlangan “Salom, Bahor”, “Sanʼatga bagʻishlangan umr” “Mukarrama opa va qirq goʻzal” filmlari ishlangan. 1993-yil 10-sentabrda Turgʻunboyeva muzeyi ham ochildi. Muzey Turgʻunboyevaning ijodiy merosi va faoliyatini saqlash va targʻib qilish bilan shugʻullanadi. 1993-yildan buyon Turgʻunboyeva nomidagi yosh ijrochi raqqosalar tanlovi oʻtkazilmoqda.

Birlashma qoshida raqs merosini saqlash va yoshlarga oʻrgatish maqsadida «Mukarrama» studiyasi tashkil etilgan. Vafotidan soʻng “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni bilan mukofotlangan.

Mukarrama Turgʻunboyeva oʻzbek sanʼati tarixida uning rivojiga ulkan hissasini qoʻshgan buyuk sanʼatkor sanaladi. Dramatik aktrisa sifatida milliy teatrning poydevorini qurganlar qatorida, hamda oʻzbek raqs sanʼatini butun jahonga tanitgan, oʻzbek raqs maktabi asoschisi sifatida ardoqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Mayya Merkel, Mukarrama opa i sorok krasavets, Moskva, 1980
2. Avdeyeva L. A., Balet Uzbekistana, T. 1973
3. Tanets Mukarramo Turgunbayevoy, T. 1989
4. Mukarrama Turgʻunboyevaga taziyanoma, “Sovet Oʻzbekistoni” gazetasi.

³ Tanets Mukarramo Turgunbayevoy, T. 1989

⁴ E.Sayitova, N.Abraykulova “Xoreografiya va raqs sanʼati asoslari” T.2005

5. Muhsin Qodirov, Mohina Ashirova."Bahor ansambli" O'zME Birinchi jild. T. 2000.
6. L. Avdeeva "O'zbek milliy raqs tarixidan". T.2001
7. E.Sayitova, N.Abraykulova "Xoreogradiya va raqs san'ati asoslari" T.2005
8. Achildiyeva M. Ikromova F. The ballet "Tomaris" in the culture of Uzbek ballet plase and significance Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development ISSN (E):2751-1731 15-19 bet (Berlin Germany 2022)
9. Achildiyeva M. Ikromova F. "O'zbek musiqa san'atida maqomning o'rni" Proceedings of Global Technovation 2nd International Multidisciplinary Scientific Conferense . London 2020 90-93 bet
10. Achildiyeva M. Xojimatov A. Yuldasheva D. Ikromova F. "Uyghur Folk Singing Genre" Turkish Online Journal of Qualitative (TOJQI) Inquiry (Turkiya 2021) 3509-3517 bet (SCOPUS)
11. M.Achildiyeva 2021 Academic Yunus Rajabi and His Scientific Heristage Annals of Romanian Society for Cyell Biology 25(4) 9092-9100
12. Achildiyeva M, Xojimatov A, Ikromova F (2022) Shashmaqom saboqlari: "Navo" maqomi xususida. INTERNATIONAL JOURNAL FOR ENGINEERING AND MANAGEMENT RESEARCH 11(01) 55-58
13. Maxfuzaxon Karimova, Muyassarkhon Achildiyeva, Farangiz Ikromova (2021) USE FROM REDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MUSIC LESSONS EUROPEAN SCHOLAR JOURNAL "An open accyess, peyer reviyewyed multidisciplinary journal" 2 (4) 460-463
14. Xojimatov A. Nazarxodjayeva R. Korrupsiya – asr vabosi
15. Ikromova F. O'ZBEKISTON XALQ HOFIZI OCHILXON OTAXONOVNING HAYOT YO'LI CHIZGILARI. INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE GLOBAL SCIENCE Vol. 1 No. 3 (2022): 151-156
16. Achildiyeva M, Ikromova F REYNGOLD GLIER VA TOLIBJON SODIQOVNING «LAYLI VA MAJNUN» OPERASIDA MAQOM YO'LLARINING QO'LLANILISHI UIF-2022: 8.2 SCIENCE AND INNOVATION ISSN: 2181-3337 INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL 2022 №4 23-28 bet
17. Xojimatov A, Ikromova F. MUSIQIY SAHNAVIY ASARLARNING IJROCHILIK MUAMMOLARI (O'ZBEKISTON KOMPOZITORLARI IJODI MISOLIDA) UIF-2022: 8.2 SCIENCE AND INNOVATION ISSN: 2181-3337 INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL 2022 №4 29-33 bet
18. Ikromova F. SHASHMAQOMDA TURKUM ASAR TARONALARI UIF 2022: 8.2 SCIENCE AND INNOVATION ISSN: 2181-3337 INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL 2022 №4 29-33 bet.
19. Hojimatov Azimjon CHANG CHOLG'USI TARIXIGA BIR NAZAR VA UNING ORNAMENTAL BEZAKLARI Oriental Renaissancye: Innovative, yeducational, natural and social sciencyes VOLUME 2 | ISSUE 10/2 ISSN 2181-1784 Sciyentific Journal Impact Factor SJIF 2022: 5.947 Advanced Sciences Index Factor ASI Factor = 1.7 (265-275 bet).
20. Muyassarxon Achildiyeva SHASHMAQOM MUSHKILOT BO'LIMINING NAZARIY ASOSLARI Oriental Renaissancye: Innovative, educational, natural and social sciences VOLUME 2 | ISSUYe 10/2 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor SJIF 2022: 5.947 Advanced Sciences Index Factor ASI Factor = 1.7 (344-352 bet).
21. Xojimatov Azimjon, Muhammadjonova Mohinur. VIKTOR ALEKSANDROVICH USPENSKIYNING IJODIY YO'LI Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and

social sciences (E) ISSN: 2181-1784 www.oriens.uz SJIF 2023 = 6.131 / ASI Factor = 1.7 3(3), March, 2023 587-591 bet.

22. Ачилдиева Муяссархон, Аткиёева Рухшона. АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА САНЪАТНИНГ ТУТГАН ЎРНИ Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences (E)ISSN:2181-1784 www.oriens.uz SJIF 2023 = 6.131 / ASI Factor = 1.7 3(3), March, 2023 578-583 bet.